

Komunikat z przebiegu prac konserwatorsko-restauratorskich przy książkach karaimskich w latach 2013–2014

Małgorzata Pronobis-Gajdzis

Uniwersytet Mikołaja Kopernika w Toruniu
Wydział Sztuk Pięknych

An Announcement on the Conservation-Restoration Treatment of Karaim Books

Summary: In 2013 and 2014 Professor Elżbieta Jabłońska and Małgorzata Pronobis-Gajdzis, Ph.D. carried out conservation work on Karaim manuscripts and old prints. Both projects were organised by the Polish Karaims Association and financed by the Polish Ministry of Culture and Cultural Heritage. Objects were chosen for conservation and restoration treatment based on an assessment of the condition of the whole collection of old prints and manuscripts from private collections, prepared by Magdalena Dalke, M.A.

Books earmarked for conservation were in very poor condition. Above all else, they were very dirty. Some of them had suffered considerable mechanical damage. The condition of the codices required immediate conservation treatment. In 2013 five items underwent conservation and restoration work and nine others in 2014.

The main purpose of the treatment was to combat destructive processes damaging the materials and to secure them against further deterioration. Such intervention significantly improved the condition of the books and prints as well as their aesthetics and value as exhibits. Restoring the functional value of these books required extensive intervention in their structure and constituent parts. Their aesthetics were improved without resorting to what might be termed essential

“aestheticizing” methods. All the books and prints have been digitalized. This will ensure that researchers can access them for academic purposes while at the same time limiting physical contact with such artefacts to a minimum.

Keywords: Karaim old prints, Karaim manuscripts, conservation and restoration of Karaim Books, Karaim written heritage

W 2013 r. trwały prace konserwatorskie przy pięciu rękopisach i starych drukach karaïmskich prowadzone przez prof. dr hab. Elżbietę Jabłońską i dr Małgorzatę Pronobis-Gajdzis. Projekt został zrealizowany przez Związek Karaïmów Polskich z dotacji celowej Ministerstwa Kultury i Dziedzictwa Narodowego.

Do konserwacji wytypowano pięć obiektów:

1. Rękopis o wym. 17,5 × 11,5 × 3,5 [cm] powstały w 1814 r. w Łucku, zawierający przekład księgi Hioba na język karaïmski. Kopistą rękopisu był Jakub syn Izaaka (Gugel). Ozn. nr inw. I/04.
2. Rękopis o wym. 10,5 × 9,0 × 3,0 [cm], powstały w XIX w., w Trokach (?), zawierający teksty różne (teksty magiczne, pieśni i hymny, różne zapiski) w języku hebrajskim i karaïmskim. Kopista rękopisu nie został jednoznacznie ustalony (być może był nim Jutkiewicz). Ozn. nr inw. I/05.
3. Stary druk o wym. 22,0 × 17,5 × 3,5 [cm]. *Seder ha-Haftarot* (teksty *aftara*) wydane w 1733/1734 r. w Kale na Krymie. Ozn. nr inw. III/55.
4. Rękopis o wym. 18,0 × 11,5 × 5,0 [cm], powstały w XIX w. prawdopodobnie w Trokach, zawierający modlitewnik na doroczne święta w języku karaïmskim. Kopista rękopisu nie został ustalony. Ozn. nr inw. III/72.
5. Rękopis o wym. 29 × 18,5 cm × 5 [cm], powstały w 1684 r., zawierający dwa dzieła: *Hizzuk emunah* (Umocnienie wiary) Izaaka s. Abrahama z Trok oraz *Mivhar* (komentarze do Pięcioksięgu) autorstwa Arona s. Józefa. Ozn. nr inw. II/02.

Prace konserwatorskie-restauratorskie trwały od marca do grudnia 2013 r., autorką czterech pierwszych realizacji konserwatorskich jest dr Małgorzata Pronobis-Gajdzis, piątej – prof. dr hab. Elżbieta Jabłońska. W typowaniu obiektów do konserwacji-restauracji niewątpliwie pomocna była zrealizowana w Zakładzie

Konserwacji Papieru i Skóry UMK w Toruniu praca magisterska¹, w ramach której został oceniony stan zachowania całej kolekcji starych druków i rękopisów będących w posiadaniu Karaimów Polskich. Wydaje się, że interesujące w kontekście omawianego tematu są sformułowane przez magistrantkę wnioski. Kolekcja Józefa Sulimowicza przedstawia bardzo dużą wartość dla społeczności karaimskiej. Znajdują się w niej książki unikatowe, pomniki wymierającego języka karaimskiego, wyjątkowe wydania. Cały zbiór stanowi dziedzictwo kulturowe mniejszości karaimskiej. Jednoznacznie stwierdzono, że księgozbiór znajduje się w bardzo złym stanie zachowania. Głównym problemem kolekcji są zniszczenia fizyko-chemiczne takie jak: intensywne zabrudzenie kart bloku, wżery atramentowe oraz zabrudzenie, zacieki i zaplamienia opraw. Duży procent to także zniszczenia mechaniczne kart i oprawy. Przeprowadzona ocena niewątpliwie jest bardzo pomocna w kwalifikowaniu książek do konserwacji-restauracji. Ponadto stwierdzono, że wskazana dla kolekcji jest poprawa warunków przechowywania. Cały księgozbiór Józefa Sulimowicza powinien zostać zdigitalizowany. Pozwoliłoby to na korzystanie z zawartych w książkach treści bez obawy o pogorszenie stanu ich zachowania.

Wytypowane do konserwacji książki były w bardzo złym stanie zachowania, przede wszystkim były bardzo brudne, niektóre posiadały duże zniszczenia mechaniczne. Jeden z rękopisów (II/02) posiadał poważnie zniszczenie fizyko-chemiczne w postaci korozji atramentowej. Reasumując, bardzo zły stan zachowania kodeksów był przyczyną podjęcia natychmiastowej interwencji konserwatorskiej.

Celem zabiegów konserwatorskich i restauratorskich było zabezpieczenie kodeksów przed dalszym, postępującym niszczeniem i przywrócenie im wartości estetycznej i użytkowej. Założeniem prowadzonych prac była minimalna, aczkolwiek niezbędnie konieczna ingerencja w zabytkową substancję. Zrealizowanie zadania wpłynęło na znaczne polepszenie stanu zachowania wszystkich obiektów i ogromnie podniosło ich walor estetyczny i ekspozycyjny.

Oprócz jednego przypadku (II/02), prace konserwatorskie-restauratorskie musiały być, niestety, połączone z pełnym demontażem obiektów i przebiegały standardowo. Karty poddano oczyszczeniu mechanicznemu i chemicznemu. Rezultat przeprowadzonych zabiegów był zadowalający. Kolejną czynnością było uzupełnienie ubytków, podklejenie przedarć i wzmocnienie

¹ Magdalena Dalke, „Ocena konserwatorska książek karaimskich z księgozbioru Józefa Sulimowicza”, Toruń UMK ZKPiS 2013, promotor: dr Małgorzata Pronobis-Gajdzis.

strukturalne papierowego podłoża. Po wykonaniu konserwacji opraw, książki reintegrowano.

Najbardziej skomplikowana i różniąca się od pozostałych była konserwacja papierowego bloku rękopisu oznaczonego sygn. II/02 i z tego powodu warta jest szerszego przedstawienia.

Trudnym zadaniem przy rękopisie było jego oczyszczenie. Z powodu bardzo dużego zabrudzenia obiektu, był to zabieg czasochłonny. Wszystkie kartki kodeksu oczyszczano dwukrotnie.

Kolejnym etapem prac był usunięcie starych napraw w tych miejscach, gdzie zakrywały one tekst rękopisu. Miejsca te delikatnie nawilżano lub nakładano gęsty żel z metylocelulozy. Następnie bardzo delikatnie zdejmowano naklejony papier. Nie wszystkie zakryte zapiski udało się uratować. Przyklejony papier oraz warstwa kleju skrobiowego bardzo mocno połączyła się z oryginałem, powodując już w momencie zaklejania trwale przywarcie delikatnego zapisu do naklejonego papieru. Odkryte miejsca były delikatnie czyszczone, ale stopień osłabienia papieru zdeterminował pozostawienie wielu miejsc z nawarstwieniami kleju i brudu.

Liczne zacieki występujące na marginesach i krawędziach kart usuwano, delikatnie tamponując ich krawędzie wacikami namoczonymi ciepłą wodą i odciskając je na bibule. Metodą tą usunięto lub osłabiono większość zacieków z marginesów kart. Zacieki i zaplamienia w obrębie tekstu ze względu na jego wrażliwość na wodę pozostawiono.

Wszystkie pęknięcia i liczne przedarcia podklejono dwustronnie bibułą japońską. Ubytki wypełniano papierem i z obu stron pokrywano kremową bibułą japońską. Stosowano klej ze skrobi modyfikowanej. Wzmocniono także krawędzie kart, ich narożniki, tj. uzupełniono drobne ubytki i podklejono dwustronnie krawędzie bibułą.

Stopień zniszczenia atramentów oraz papierowego podłoża wg skali ICN wymagał działań kompleksująco-odkwaszających. Zastosowano metodę opartą na kompleksujących właściwościach fitynianu wapnia – zmodyfikowana metoda Neveela i Reissland. Ponieważ atramenty wykazywały dużą wrażliwość na wodę, użyto fitynianów w roztworze alkoholowo-wodnym. Roztwór ten nanoszono na powierzchnię kart za pomocą aerografu. Zabieg ten spowodował trwale związanie wolnych jonów żelaza, zapobiegając ich rewersji. Silnie zażółcone i zbrązowiałe karty odkwaszano środkiem Bookkeeper w aerozolu. Przeprowadzone zabiegi są całościowym działaniem spowalniającym proces korozji atramentowej.

Bibułkami w tonacji żółtej wzmocniono pęknięcia i ubytki papieru w miejscach zniszczonych liter. Do ich przyklejania zastosowano kleik skrobiowy,

który nakładano prawie suchym pędzlem, gdyż miejsca te były bardzo wrażliwe na wilgoć. Prace konserwatorsko-restauratorskie nad obiektem przebiegały bez demontażu bloku, bowiem broszuowanie obiektu było w dobrym stanie.

Do wszystkich książek wykonano pudła ochronne, a przebieg prac zdokumentowano zgodnie ze standardami branżowymi w dokumentacjach opisowych i fotograficznych.

* * *

W ramach projektów dofinansowanych z dotacji celowej przez Ministerstwo Kultury i Dziedzictwa Narodowego w latach 2012–2014 zostały wykonane prace konserwatorsko-restauratorskie przy 20 kodeksach. Były to głównie rękopisy, ale także znalazło się wśród nich kilka starych druków. Szczególnie pracowity okazał się miniony 2014 rok, w którym pracom konserwatorsko-restauratorskim poddano aż dziewięć piśmienniczych zabytków kultury karaimejskiej. Prace te wykonane zostały przez dwuosobowy zespół, w którego składzie znalazły się prof. dr hab. Elżbieta Jabłońska i autorka niniejszego komunikatu.

W 2014 r. konserwacji poddano następujące objekty:

Obiekt ozn. nr inw. III/70

- **Wykonawca prac:** kons.-rest. dr Małgorzata Pronobis-Gajdzis
- **Rodzaj:** książka w formie kodeksu; rękopis
- **Tytuł:** Modlitwy i hymny na doroczne święta w języku hebrajskim i karaimejskim (dialekt łucko – halicki i dialekt trocki)
- **Autor:** kilku kopistów, m.in. Józef Mordkowicz
- **Czas i miejsce powstania:** XVIII i XIX w., Halicz, Kukizów (?)
- **Wymiary:** blok 17,3 × 15,5 × 6,7 [cm]; kartka: 16,5 × 14,0 [cm]
- **Liczba kart:** 309 kart rękopiśmiennych
- **Technika:** Rękopis wykonany atramentami metalo-garbnikowymi na papierze ręcznie zerpanym zeberkowym. Tekst napisany w układzie jednoszpaltowym (oprócz kart 1v, 1r, 2v). Blok szyty na trzy wypukłe sznurkowe zwięzy. Wyklejki: przednia – kilka kartek bardzo złej jakości papieru maszynowego połączonych brunatnym nieapreturowanym płótnem; tylna – brak. Kapitałki – brak. Oprawa nieorganiczna, grzbiet zwarty, przegub zwarty; okładziny tekturowe, obleczenie – skóra ciemnobrązowa niezdobiona.

Obiekt ozn. nr inw. IV/1

- **Wykonawca prac:** kons.-rest. dr Małgorzata Pronobis-Gajdzis
- **Rodzaj:** książka w formie kodeksu; rękopis
- **Tytuł:** Modlitewnik rodziny Abkowiczów
- **Autor:** kopista: Szemuel syn hazzana Matatia syna Abrahama Lekarza, starszego
- **Czas i miejsce powstania:** Powiat upicki (Nowe Miasto, Poswól?); 1786 r.
- **Wymiary:** blok 15,7 × 11,5 × 6,7 [cm]; kartka: 15,2 × 9,6 [cm]
- **Liczba kart:** 436 kart rękopiśmiennych
- **Technika:** Rękopis wykonany różnymi atramentami metalo-garbnikowymi i anilinowymi – niebieskim oraz zielonym (karta ozn. nr 297) na papierach ręcznie czerpanych żeberkowych. Tekst napisany w układzie jednoszpaltowym. Blok szyty na trzy sznurkowe zwięzy. Wyklejki: przednia – brak; tylna – jedna kartka z papieru ręcznie czerpanego żeberkowego przyklejona do wewnętrznej strony okładziny. Kapitałki – brak. Oprawa nieorganiczna, grzbiet zwarty, przegub zwarty; okładziny tekturowe, obleczenie – skóra ciemno brązowa; na grzbiecie skromny ornament geometryczny oraz napis w języku hebrajskim *Seder tefillot* (Porządek modlitw).

Obiekt ozn. nr inw. I/13

- **Wykonawca prac:** kons.-rest. dr Małgorzata Pronobis-Gajdzis
- **Rodzaj:** książka w formie kodeksu; rękopis
- **Tytuł:** przekłady tekstów *Aftarot* (teksty z Księgi Izajasza) na język kairaimski (dialekt trocki z glosami łucko-halickimi)
- **Autor: tłumacz i kopista nieznani**
- **Czas i miejsce powstania:** XIX w.
- **Wymiary:** blok 18,7 × 12,0 × 3,0 [cm]; kartka: 17,8 × 11,2 [cm]
- **Liczba kart:** 115 kart rękopiśmiennych
- **Technika:** Rękopis wykonany na papierze ręcznie czerpanym żeberkowym w kolorze lekko niebieskim atramentem metalo-garbnikowym. Tekst napisany w układzie jednoszpaltowym. Blok szyty na cztery sznurkowe zwięzy. Wyklejki: przednia – 3 paski papieru ręcznie czerpanego: 2 błękitne, 1 biały; tylna – 3 paski papieru ręcznie czerpanego: 1 błękitny z fragmentem tekstu wykonanym atramentem metalo-garbnikowym, 2 białe. Kapitałki – brak. Oprawa nieorganiczna, grzbiet wolny, przegub

zwarty; okładziny tekturowe, obleczenie – skóra ciemno brązowa (5 fragmentów), na przedniej okładzinie naklejka papierowa.

Obiekt ozn. nr inw. I/18

- **Wykonawca prac:** kons.-rest. dr Małgorzata Pronobis-Gajdzis
- **Rodzaj:** książka w formie kodeksu; rękopis
- **Tytuł:** modlitewnik zawierający modlitwy na dzień powszedni z wyborem hymnów w jęz. karaïmskim autorstwa i w przekładach uczonych karaïmskich z różnych epok, m.in. Izaaka z Trok (XVI w.), Josefa Hamaszbira (XVII w.)
- **Autor:** kilku kopistów
- **Czas i miejsce powstania:** XVIII w., XX w. (po 1906 r.)
- **Wymiary:** blok 18,2 × 11,5 × 3,4 [cm]; kartka: karty nr 1–23: 16,0 × 9,5 [cm]; karty nr 24–64: 17,0 × 9,5; karty nr 65–110: 16,5 × 10,4 [cm]; karty nr 111–152: 16,8 × 10,5 [cm]
- **Liczba kart:** 152 karty rękopiśmienne
- **Technika:** Rękopis wykonany na różnych papierach i różnymi atramentami metalo-garbnikowymi i tuszami. Papiery ręcznie czerpane żeberkowe, atramenty metalo-garbnikowe – kk. 24–64, 111–152; papiery maszynowe, tusze – kk. 1–23, 65–110. Tekst napisany w układzie jednoszpaltowym. Blok szyty na trzy sznurkowe zwięzy systemem obejmującym zwięz. Wyklejki: przednia i tylna – pojedyncze kartki, papier maszynowy. Kapitałki – brak. Oprawa nieorganiczna, grzbiet wolny, przegub zwarty; okładziny – tektura, obleczenie – skóra ciemno brązowa niezdobiona, papier, płótno czarne.

Obiekt ozn. nr inw. III/79

- **Wykonawca prac:** kons.-rest. dr Małgorzata Pronobis-Gajdzis
- **Rodzaj:** książka w formie kodeksu; rękopis
- **Tytuł:** Modlitewnik; modlitwy i hymny na soboty i święta w języku hebrajskim i karaïmskim
- **Autor:** kopista Józef Mordkowicz (1802–1884)
- **Czas i miejsce powstania:** XIX w., Łuck, Halicz, Kukizów (?)
- **Warsztat introligatorski:** Józef Mordkowicz (?)
- **Wymiary:** blok 18,8 × 13,0 × 7,0 [cm]; kartka: ok. 17,0 × 10,5 [cm]
- **Liczba kart:** 378

- **Technika:** Rękopis w języku karaimskim atramentem czarnym metalo-garbnikowy na papierze ręcznie czerpanym żeberkowym w układzie jedno- i dwuszpaltowym. Blok szyty na trzy sznurkowe zwięzy wpuszczane w blok, systemem obejmującym 1 za 1. Wyklejki: przednia – pojedynczy arkusz papieru lekko kredowanego z zapisami; tylna – wyklejka + dwie karty ochronne z papieru maszynowego w kolorze różowym. Kapitałek brak. Oprawa organiczna ze zwartym grzbietem i przegubem; okładziny drewniane fazowane, obleczenie – skóra ciemno brązowa niezdobiona; 2 klamry na przedniej krawędzi: zapinki – haczykowate, przytulina – prostokątna mosiężna blaszka, przegub paskowy, nasada – brak, mosiądz; zaczep szczelinowy, stal.

Obiekt ozn. nr inw. II/02

- **Wykonawca prac:** kons.-rest. prof. dr hab. Elżbieta Jabłońska
- **Rodzaj:** książka w formie kodeksu; rękopis
- **Tytuł:** Psalterz (zawierający dodatkowo informacje o zgonach członków gminy w XVII–XVIII w.)
- **Autor:** nieznan
- **Czas i miejsce powstania:** XVII /XVIII, miejsce nieustalone.
- **Wymiary:** oprawa 35 × 29 cm × 5 [cm], pergaminowe karty 32,5 × 25–28 [cm]
- **Liczba kart:** 52 karty pergaminowe + przednia i tylna papierowa karta ochronna
- **Technika:** Rękopis spisany na pergaminie dwustronnie szlifowanym atramentem metalo-garbnikowym w układzie jednoszpaltowym; blok szyty na 4 pojedyncze sznurki, końcówki sznurków roztrzepane przyklejone do wewnętrznej strony okładzin; kapitałki – brak; okładziny – deski fazowane; obleczenie skóra garbowana roślinnie.

Obiekt ozn. nr inw. III/65

- **Wykonawca prac:** kons.-rest. prof. dr hab. Elżbieta Jabłońska
- **Rodzaj:** książka w formie kodeksu; druk z wstawkami rękopiśmiennymi
- **Tytuł:** Modlitewnik drukowany *Seder ha-Tefilot le-minhag kehilot ha-Kara'im* t. IV, wstawki rękopiśmienne zawierają m.in. przekład Księgi Estery (w dial. łucko-halickim), błogosławieństwo po posiłku i hymny
- **Autor:** wstawki rękopiśmienne – kilku kopistów

- **Czas i miejsce powstania:** 1737 r. Kale/Krym, drukarnia karaimska; wstawki rękopiśmienne – XVIII/XIX w.
- **Wymiary:** blok 23,7 × 18,0 × 5,5 [cm]; kartka: 22,0 × 16,5 [cm]
- **Liczba kart:** 192 karty, w tym 22 karty rękopiśmienne, 4 karty ochronne + wyklejki
- **Technika:** Druk na papierach ręcznie czerpanych żeberkowych w układzie jednoszpaltowym. Wstawki rękopiśmienne w języku karaimskim spisane atramentami czarnymi metalo-garbnikowymi; blok szyty na sznurkowe zwięzy; oprawa półorganiczna, grzbiet zwarty; pełna skóra; okładziny drewniane – fazowane; skóra obleczeniowa brązowa garbowana roślinnie, bez zdobień, 2 klamry – zapinki haczykowe paskowe, zaczep – szczelinowy.

Obiekt ozn. nr inw. III/73

- **Wykonawca prac:** kons.-rest. prof. dr hab. Elżbieta Jabłońska
- **Rodzaj:** książka w formie kodeksu; druk z wstawkami rękopiśmiennymi
- **Tytuł:** Modlitewnik drukowany *Seder ha-Tefilot le-minhag քehilot ha-Քara'im* t. II, z wstawkami rękopiśmiennymi; modlitwy na święta doroczne z włączonymi przekładami hymnów i trenów na jęz. karaimski
- **Autor:** kopista J. Mordkowicz
- **Czas i miejsce powstania:** 1737 r. Kale/Krym, drukarnia karaimska; wstawki rękopiśmienne XIX w.
- **Wymiary:** blok 25,5 × 20,0 × 6,0 [cm]; kartka: 24,5 × 18,0 [cm]
- **Liczba kart:** 137 kart drukowanych, 114 kart rękopiśmiennych, 8 kart ochronnych + wyklejki
- **Technika:** Druk na papierach ręcznie czerpanych żeberkowych w układzie jednoszpaltowym. Wstawki rękopiśmienne spisane atramentem czarnym metalo-garbnikowym. Blok szyty na sznurkowe zwięzy. Oprawa organiczna w skórę, grzbiet wolny; okładziny – tektura, krawędzie ścięte prosto, niefazowane; skóra obleczeniowa brązowa, garbowana roślinnie, gładka, z delikatnym tłoczeniem na grzbiecie podkreślającym zwięzy oraz krawędzie okładzin.

Obiekt ozn. nr inw. III/75

- **Wykonawca prac:** kons.-rest. prof. dr hab. Elżbieta Jabłońska
- **Rodzaj:** książka w formie kodeksu; druk z wstawkami rękopiśmiennymi

- **Tytuł:** Modlitewnik drukowany *Seder ha-Tefilot le-minhag kehilot ha-Ḳara'im* t. IV, Kale, 1737), wstawki rękopiśmienne zawierają uzupełniające partie modlitw na Purim i inne święta, hymny weselne i inne
- **Autor:** kopista wstawek rękopiśmiennych nieznan
- **Czas i miejsce powstania:** 1737 r. Kale/Krym, drukarnia karaimska; wstawki rękopiśmienne XIX w.
- **Wymiary:** blok 24 × 18,5 cm × 5,3 [cm], kartka 23,2 × 17 [cm]
- **Liczba kart:** 193 papierowe karty i tylna wyklejka
- **Technika:** druk na papierze ręcznie czerpanym; 23 karty – rękopis atramentem metalo-garbnikowym na papierze maszynowym; tekst w układzie jednoszpaltowym, na marginesach drukowanych kart występują komentarze i dopiski. Blok szyty na 4 pojedyncze sznurki, końcówki sznurków roztrzępane, przyklejone do wewnętrznej strony okładek; kapitałki – brak; oprawa – półskórek; okładziny tekturowe proste; obleczenie – szare i czarne płótno.

Głównym zadaniem konserwacji – restauracji wszystkich kodeksów było zachowanie ich dla przyszłych pokoleń, poprzez utrwalenie ich materialnej struktury oraz zahamowanie procesów destrukcji. Wykonanie projektów konserwacji – restauracji poprzedziły wstępne analizy zabytków, które określiły ich technikę wykonania zarówno w warstwie pierwotnej, jak i wtórnej oraz stan zachowania. Wyniki tych analiz potwierdziły autentyczność obiektów, dzięki czemu można było rozpoznać ich atrybuty decydujące o poszczególnych wartościach. Ich interpretacja stanowiła punkt wyjścia dla opracowania projektów konserwatorskich.

Wszystkie poddane pracom konserwatorskim kodeksy są **autentycznymi** dokumentami przeszłości. Ich **integralność** należy rozpatrywać nie tylko w kontekście spójności ich wszystkich elementów, ale także w kontekście powiązania ich z poszczególnymi kolekcjami (Abkowicza i Sulimowicza). W związku z tym wartość integralności, której są nośnikami, ulega wzmocnieniu. Niektóre obiekty, były jednak w dużym stopniu zdeintegrowane, przez co ich wartość w tym zakresie uległa obniżeniu. Pod tym względem najbardziej uszkodzone były obiekty:

- obiekt ozn. nr inw. III/70 – zniszczony system broszurowania, brak oryginalnych wyklejek, na których mogły istnieć zapiski o charakterze proveniencyjnym;
- obiekt ozn. nr inw. IV/1 – brak istotnych oryginalnych elementów jak tylne elementy oprawy (okładzina, obleczenie, wyklejka);
- obiekt ozn. nr inw. I/18 – brak istotnych oryginalnych elementów z XVIII w. uległy one najprawdopodobniej degradacji, a zostały

zastąpione rękopisem z pocz. XX w. Trudno jednoznacznie stwierdzić, czy oprawa i jej elementy (okładziny, obleczenie) należą do warstw pierwotnych, czy wtórnych. Z całą pewnością do elementów wtórnych należały elementy broszurowania (nici, zwięzy) i wyklejki;

- obiekt ozn. nr inw. III/79 – zniszczony system broszurowania, brak istotnych oryginalnych elementów klamer, np. jednego z zaczepów;
- obiekt ozn. nr inw. II/02 – zniszczony system broszurowania;
- obiekt ozn. nr inw. III/65 – zniszczony system broszurowania, całkowite odłączenie oprawy od bloku zagrażające trwałym rozproszeniem elementów;
- obiekt ozn. nr inw. III/73 – brak pierwotnej oprawy, wtórna z pocz. XX w.;
- obiekt ozn. nr inw. III/75 – zniszczony system broszurowania, brak oryginalnej przedniej wyklejki, na której mogły istnieć zapiski o charakterze proveniencyjnym.

Należy podkreślić **unikatowość** obiektów. Na przykład, rękopis ozn. nr inw. III/70 jest niezwykle cenną pozycją w kolekcji Sulimowicza ze względu na umieszczone w nim przekłady hymnów dokonane przez autorów z Łucka i Kuzkizowa. Bez wątplenia jednak wszystkie poddane konserwacji obiekty stanowią świadectwo dawnej tradycji i kultury karaimejskiej. Pełnią równocześnie dużą rolę poznawczą i edukacyjną.

Poddane konserwacji kodeksy mają dużą **wartość historyczną naukową i dokumentacyjną**. Przekazują wiedzę o czasie i miejscu, w którym powstały, a także są świadectwem wysoko ocenianej kultury karaimejskiej. Tym samym mogą stanowić (i stanowią) źródło do wielodyscyplinarnych badań.

Poddane konserwacji druki i rękopisy są nośnikami wartości **historycznej emocjonalnej**. Są zdolne do wywołania dużych przeżyć, przede wszystkim u społeczności karaimejskiej. Przy czym są ważne dla tej grupy etniczno-religijnej, nie tylko na skalę krajową ale dla wszystkich Karaimów, także tych mieszkających poza Polską, a związanych z miejscem powstania obiektu.

Funkcja użytkowa kodeksów oczywiście zmieniła się. Książki te nie służą już bezpośrednio do spełniania swej funkcji w obrządku religijnym, czy innej do której były przeznaczone. Ich funkcja użytkowa ideowa uległa przemianie, obiekty stały się semioforami². Jeśli chodzi o funkcję konstrukcyjną obiektów,

² „W obrębie samego świata widzialnego dokonuje się zatem podział. Po jednej stronie znajdują się rzeczy, przedmioty użyteczne, to znaczy takie, które mogą być spożywane albo służyć zdobywaniu środków do życia lub przetwarzaniu

uległa ona w większości z nich częściowej bądź całkowitej destrukcji. Stan zachowania we wszystkich przypadkach nie pozwalał na korzystanie z ich treści.

Do **nawarstwień historycznych** w omawianych obiektach zaliczyć należy ślady ich użytkowania, zabrudzenie, korekty oraz naprawy. Wszystkie te nawarstwienia dokumentują historię kodeksów i wpływają na wartość dawności, z którą są ściśle związane. Karty wszystkich druków i rękopisów pokryte są patyną czasu. Posiadają widoczne ślady użytkowania w postaci zabrudzeń od palców w narożnikach kart. Wszystkie zniszczenia obiektu są świadectwem jego losów. Dlatego zdecydowano o ich pozostawieniu. Z drugiej jednak strony stan zachowania obiektów oraz skala ich zniszczeń i zabrudzeń bezpośrednio wpływała na zmniejszenie siły pozytywnych doznań estetycznych, zwiększając tym samym negatywne. Dlatego celem konserwacji było podniesienie wartości obiektów także w tym aspekcie. We wszystkich przypadkach, gdzie znajdowały się naprawy, dokonano ich analizy wartościującej. Jeśli naprawy miały niską wartość historyczną i dokumentacyjną, a ponadto stanowiły zagrożenie dla obiektu (np. niska wartość pH), zdecydowano o ich usunięciu (III/70, IV/1, III/79). Jeśli ich wartość była istotna (jak w obiekcie I/18, gdzie na jednym z pasków naprawczych znaleziono element datujący nawarstwienie na rok 1906), zdecydowano o ich pozostawieniu w lub przy obiekcie.

Wartość substancji materialnej, z której wykonano obiekty nie jest wysoka. Są to typowe dla swojego czasu materiały, relatywnie tanie. Do bardziej „ekskluzywnych” materiałów należą skórzane obleczenia.

Reasumując, obniżenie wartości kodeksów nastąpiło w wyniku znacznych zmian w stosunku do ich pierwotnego fizycznego stanu zachowania. Pod wpływem głównie czynników zewnętrznych takich jak: nadpalenie, zalanie, w przeszłości złe warunki przechowywania i użytkowania, a także w wyniku obecności złej jakości substancji nieoryginalnej, nastąpiła znaczna destrukcja

surowców tak, by dały się spożywać, które mogą też ochraniać przed wahaniem środowiska naturalnego. Wszystkie te przedmioty są manipulowane i wszystkie powodują widzialne przemiany fizyczne lub doznają ich: zużywają się. Po drugiej stronie znajdują się semiofory; przedmioty pozbawione użyteczności w znaczeniu określonym wyżej, ale reprezentujące sferę niewidzialną, to znaczy obdarzone znaczeniem; nie są manipulowane, lecz oglądane, a zatem nie podlegają zużyciu. (...) Mogą tu występować co najmniej trzy sytuacje: rzecz posiada jedynie użyteczność nie mając żadnego znaczenia, semiofor posiada tylko znaczenie, którego jest nośnikiem, nie mając żadnej użyteczności; są wreszcie przedmioty, które zdają się pełnić jednocześnie funkcję rzeczy i semioforów.” [za:] Krzysztof Pomian, *Zbieracze i osobliwości*, Warszawa 1996, s. 44.

materiałów i konstrukcji oraz deformacje. We wszystkich obiektach doszło do zmiany funkcji ideowej oraz całkowitej utraty funkcji użytkowej.

Podstawowym celem przeprowadzanych zabiegów konserwatorskich – restauratorskich było zatem powstrzymanie zachodzących w obiektach procesów destrukcji materiałów, zabezpieczenie ich przed dalszym, postępującym niszczeniem i przywrócenie im wartości estetycznej. W podejściu do nawarstwień historycznych w pierwszej kolejności kierowano się zasadą, zgodnie z którą w konserwacji–restauracji zabytków należy usunąć to, co działa na obiekt niszcząco. Dlatego ślady palców w narożnikach kart zostały zachowane. Oczyszczenie mechaniczne obiektów, polegające na usunięciu kurzu oraz odchodów owadów, korzystnie wpłynęło na papier oraz podniosło jego wartość estetyczną. Konieczna była duża ingerencja w konstrukcję obiektów i jej elementy. Zasadniczym jej celem było przywrócenie książkom funkcji użytkowej i poprawę funkcji estetycznej przy powstrzymaniu się od zabiegów stricte „estetyzujących”.

Zrealizowanie zadania wpłynęło na znaczne polepszenie stanu zachowania obiektów i ogromnie podniosło jego walor estetyczny i ekspozycyjny. W ramach prac konserwatorsko–restauratorskich do każdego obiektu wykonana została dokumentacja konserwatorska. Wszystkie obiekty zostały ponadto zdigitalizowane, co pozwoli korzystać z nich do celów badawczych przy ograniczeniu do minimum fizycznego kontaktu.

